

Claus D. Pusch (ed.)

La gramàtica pronominal del català:
variació – evolució – funció

The grammar of Catalan pronouns:
variation – evolution – function

Biblioteca Catalànica Germànica –
Beihefte zur Zeitschrift für Katalanistik

herausgegeben von · a cura de
Johannes Kabatek · Claus D. Pusch
Tilbert Dídac Stegmann · Gerhard Wild

Band · Volum 5

Claus D. Pusch (ed.)

La gramàtica pronominal del català:
variació – evolució – funció

The grammar of Catalan pronouns:
variation – evolution – function

Amb contribucions de · With contributions by:
Susann Fischer, Anna Gavarró / Meritxell Mata / Eulàlia Ribera,
Marc-Olivier Hinzelin, Claus D. Pusch, Jaume Solà, Joan Solà,
Júlia Todolí i · and Dieter Wanner

Shaker Verlag · Aachen 2006

Bibliografische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <<http://dnb.ddb.de>> abrufbar.

La Biblioteca d'Alemanya enregistra aquesta publicació en la Bibliografia Nacional Alemanya; les dades bibliogràfiques detallades es poden consultar a Internet a <<http://dnb.ddb.de>>.

Biblioteca Catalànica Germànica – Beihefte zur Zeitschrift für Katalanistik · 5

www.katalanistik.de/zfk

© Die Autorinnen und Autoren / Els autors i les autores, 2006

Alle Rechte an dieser Ausgabe · Drets exclusius d'aquesta edició: Shaker Verlag, 2006

Aquesta publicació s'ha realitzat amb el suport de
l'Institut Ramon Llull (Barcelona).

The publication of this book was supported by the
Institut Ramon Llull (Barcelona).

Satz und Umschlaggestaltung: Claus D. Pusch (Freiburg im Breisgau)

Printed in Germany · Imprès a Alemanya

ISBN 3-8322-5498-6

ISSN 1614-7650

Shaker Verlag GmbH · Postfach 101818 · D-52018 Aachen

Telefon: 00 49 (0) 24 07 / 95 96-0 · Fax: (0) 24 07 / 95 96-9

Internet: www.shaker.de · E-mail: info@shaker.de

Índex · Contents

Claus D. Pusch (Freiburg im Breisgau): La gramàtica pronominal del català: presentació del volum.....	VII
Susann Fischer (Stuttgart): Degrammaticalisation or the historical distribution of the epenthetic vowel in object pronouns	1
Anna Gavarró, Meritxell Mata, Eulàlia Ribera (Barcelona): L'omissió dels clítics d'objecte i partitius en el català infan- til: dades espontànies	27
Marc-Olivier Hinzelin (Konstanz): Die neutralen Pronomina <i>ell</i> , <i>això</i> , <i>allò</i> , <i>açò</i> und <i>ço</i> in unpersönlichen Konstruktionen in diachroner und dialek- taler Variation	47
Claus D. Pusch (Freiburg im Breisgau): Relative pronoun reduction and resumptive pronouns in spoken Catalan. A corpus-based study	85
Jaume Solà (Barcelona): Els pronoms forts i el tret [humà]	119
Joan Solà (Barcelona): Aspectes normatius dels pronoms	139
Júlia Todolí (València): “El presumpte agressor n’havia denunciat la desaparició”. El pronom <i>en</i> i la funció de complement de nom	167
Dieter Wanner (Columbus, OH): Clitic linearization in Medieval Catalan, Occitan, and Aragonese	205

Resums · Abstracts	239
Col·laboradores i col·laboradors del volum · Contributors of this volume	249

Claus D. Pusch (Freiburg im Breigau)

**La gramàtica pronominal del català:
presentació del volum**

No hi ha dubte que la gramàtica dels pronoms és un dels aspectes més apassionants i alhora més difícils de la llengua catalana. No resulta gaire sorprenent que Wheeler / Yates / Dols (1999: 167) diguin en un dels apartats dedicats als pronoms que “this [is] the most intricately exacting aspect of Catalan grammar”. La complexitat del sistema pronominal del català és la conseqüència de diferents factors, alguns dels quals comparteix el català amb altres llengües (romàniques i no romàniques), mentre que d’altres factors són exclusius (o quasi) del català. A continuació esmentem alguns d’aquests factors:

- la categoria pronominal i la seva delimitació: com ens adverteix J. Todolí al primer capítol del seu manual sobre els pronoms personals del català (Todolí, 1998: 15), “[l]a categoria dels pronoms és, juntament amb la de l’adverbi, una de les més difícils de delimitar” i “els elements inclosos varien força d’un model gramatical a un altre”. Aquest fet es pot relacionar amb l’etimologia mateixa del terme “pronom”, que suggereix que es tracta d’elements que substitueixen un nom o un grup nominal (NP). Aquesta “substitució” pot ser més o menys completa (quant als trets categorials) o més o menys fidel (quant als factors topològics de linearització dins de l’oració), però si partim d’aquesta funció de substitució d’un element nominal, arribem a l’ample ventall de tipus de pronoms que Todolí (*ibid.*) enumera: “els pronoms personals pròpiament dits (1), els pronoms clítics adverbials i el neutre (2), els pronoms relatius, interrogatius i indefinits (3), i els anomenats *pronom determinatiu*, com ara els possessius, els demostratius i alguns quantificadors”;
- la distinció, en el cas dels ‘pronoms personals pròpiament dits’ suara mencionats, entre un paradigma de pronoms anomenats ‘forts’ (o tònic) i un altre de pronoms dits ‘febles’ (o àton) pels quals és molt

corrent també el terme de pronoms clítics o de clítics pronominals.¹ El desenvolupament d'aquestes dues sèries, una de les innovacions significatives de les llengües romàniques en comparació al llatí, concerneix tots els idiomes del grup lingüístic i és doncs un fenomen panromànic (veg. Wanner, 1987). El que varia d'una llengua romànica a l'altra és el grau de complementarietat i de divergència formal dels elements de les dues sèries i, dins del grup dels pronoms clítics, llur comportament posicional, és a dir el grau i la direcció de la seva cliticització (enclisi vs. proclisi) i les característiques categorials o sintàctiques de l'element al qual s'adossen, i la variació posicional en construccions verbals complexes que comprenen elements auxiliars (i.e. el fenomen del *clitic climbing*).

- la interacció complexa que hi pot haver entre diferents elements pronominals dins d'una mateixa oració: aquí cal fer esment, d'una banda, del cas de coocurrència d'un pronom tònic i d'un pronom àton amb referència idèntica (l'anomenat 'pleonasma pronominal' o doblament de clític) o altres casos de redundància pronominal com p. ex. entre pronom relatiu, d'un costat, i pronoms personals o pronoms adverbials, de l'altre; i, d'altra banda, els processos morfofonològics (i les seves conseqüències ortogràfiques) en situacions de combinacions de dos o més pronoms clítics;
- la variació intra- i interdialectal prou pronunciada en l'ús dels pronoms, característica gens exclusiva del català (només cal pensar en els fenòmens de *voseo* vs *tuteo* o de *leísmo* i de *loísmo* en castellà) però particularment delicada en una llengua amb una normativa vacil·lant o, de vegades, controvertida.

El present volum no té l'ambició de presentar el sistema pronominal del català en tota la seva complexitat ni la de tractar exhaustivament totes les àrees problemàtiques, difuses, insuficientment documentades o poten-

1 És tan usual parlar de 'clític' en el context de gramàtica pronominal que, en moltes ocasions, es deixa de banda 'pronom' i es parla de 'clítics' *tout court*. Tanmateix, Bußmann (2002: 347 s.v. 'Klitikon') ens recorda que un 'clític' no és més que un morfema àton qualsevol que necessita un altre element en el seu entorn immediat per tal de recolzar-s'hi ("[s]chwach betontes Morphem, das sich an einen benachbarten Ausdruck anlehnt") i dóna, com a exemple, un cas no de cliticització pronominal sinó d'un clític verbal, l'angl. *do* en *d'you know?*. – Jaume Solà (en aquest volum: 119), referint-se a una proposta de Cardinaletti i Starke, distingeix entre pronoms forts, febles i clítics, proposta necessària per l'objectiu del seu article i potser ben fundada però que no ha tingut, fins ara, gaire repercussió en els hàbits terminològics de la lingüística romànica.

cialment controvertides de la gramàtica pronominal a les quals acabem de fer al·lusió i que constitueixen al mateix moment l'estímul i l'atracció per a tants lingüistes i professionals de la llengua que es dediquen a l'estudi d'aquest domini estructural del català. Pel que fa al sistema pronominal català des d'una perspectiva sincrònica, tenim, a part del llibre de Todolí (1998) ja esmentat i la tesi doctoral d'Eulàlia Bonet (1991) dedicada més especialment als pronoms clítics, els articles respectius de la *Gramàtica del català contemporani* (Solà *et al.* ed., 2002) que ens proporcionen una imatge molt detallada i completa (Bonet, 2002; Todolí, 2002; Brucart, 2002: 1496ss. dels pronoms possessius; Solà, 2002: 2455ss. dels pronoms relatius). Quant a la perspectiva diacrònica, el treball de Fischer (2002) és una referència obligatòria, i el projecte d'una *Gramàtica del català antic*, coordinat per J. Martines, V. Martines i M. Pérez Saldanya, continuarà uns capítols prou extensos dedicats al tema dels pronoms.

La publicació que teniu a les mans pretén doncs no pas dibuixar la imatge completa de la gramàtica pronominal de la llengua catalana, sinó té la intenció d'elaborar més detalladament temes específics, els quals, emperò, es relacionen amb quasi tots els factors 'problemàtics' esmentats abans que condicionen la complexitat de la gramàtica pronominal catalana. Ens limitem als subgrups més prototípics de pronoms, és a dir –segons l'inventari categorial de Todolí citat més amunt– als pronoms personals pròpiament dits (sabent que aquests pronoms no són necessàriament 'personals') i als pronoms (o clítics) adverbials *hi* (< llatí IBI, HIC) i *en* (< ll. INDE) perquè en català interactuen de manera molt peculiar amb els pronoms personals clítics. Es tenen en compte també els demostratius indefinits *això*, *açò* i *allò* (en l'article de Hinzelin), els pronoms relatius (en el de Pusch) i l'indefinit *ho* però només en construccions sintàctiques on se substitueixen o funcionen de manera complementària amb pronoms personals prototípics. El mateix val pels pronoms possessius que s'esmenten únicament per les relacions de complementarietat que poden mantenir amb els clítics adverbials *en* i *hi*. Deixem de banda els pronoms interrogatius i els altres pronoms determinatius. Com diu el subtítol de l'obra, s'analitzen els diversos aspectes específics de la gramàtica pronominal que s'han inclòs en el llibre sota tres lemes: la variació (en el temps, en l'espai i en els gèneres textuais), l'evolució –que evidentment explica parcialment la variació– i, sobretot, la funció que assumeixen els pronoms del català.

Si la variació morfològica –l'al·lomorfisme– i la variació distribucional i combinatòria en les diferents zones dialectals i en els diferents registres fan goig al dialectòleg i al lingüista variacionista, constitueixen nogensmenys un

repte per als normativitzadors, gramàtics i professionals de la llengua en el sector educatiu i en el dels mitjans de comunicació. Reconciliar la variació del llenguatge actual i les necessitats d'una norma manejable, i integrar la variació d'una manera ben pensada i sensata en l'estàndard i en les obres de consulta: aquest és el tema que tracta Joan Solà (“Aspectes normatius dels pronoms”, pàgs. 139–165) amb referència a la revisió i l'actualització de la gramàtica normativa de l'Institut d'Estudis Catalans, en fase d'elaboració. Solà ens ofereix una descripció molt precisa de tot un conjunt de fenòmens mal coneguts o controvertits, entre d'altres la referència dels pronoms personals forts a antecedents no humans, la pronominalització del complement nominal en *de* amb el clíctic adverbial *en* o altres elements pronominals, la combinatòria complexa dels pronoms clítics *li*, *ho*, *hi* i *en* i la casuística dels pronoms forts d'objecte directe i de l'ús de la preposició *a*, i en dedueix propostes normatives que, segons ell, satisfacin la *conditio sine qua non* d'una normativització reeixida: “procurar que el to i el contingut del codi apuntin més a estimular i orientar l'usuari en l'ús de la llengua que no pas a reprimir-lo” (pàg. 139).

Dos punts conflictius mencionats en la contribució de Joan Solà es troben elaborats de manera aprofundida en altres articles del llibre: així, Júlia Todolí, partint de l'exemple *El presumpte agressor n'havia denunciat la desaparició* (*sc.*: la de la seva dona), que forneix el títol de la seva contribució (pàgs. 167–203), ens dóna una anàlisi basada en un corpus extens de titulars de premsa de quan i com es pot pronominalitzar el complement de nom introduït per la preposició *de* amb el pronom adverbial clíctic *en*, i quan es recorre a estratègies alternatives com la pronominalització mitjançant pronom possessiu o la no-pronominalització del complement nominal. Todolí arriba a la conclusió que la pronominalització del complement encapçalat per *de* per *en* està condicionada entre d'altres coses per factors sintactico-semàntics, relacionats amb la valència verbal i el paper semàntic dels arguments pronominalitzats (troba ocurrences d'*en* sobretot amb noms de verbals o noms que tenen un comportament semblant als de verbals, com en l'exemple citat, i en la gran majoria d'aquestes ocurrences, “[e]l pronom *en* identifica arguments que realitzen la funció semàntica de tema/pacient”). Al mateix temps, demostra que algunes pronominalitzacions en *en* remarcables o sorprenents que ha trobat en el seu corpus són degudes a estratègies intencionades de densificació informativa utilitzades pels periodistes en el gènere textual particular del titular de notícia i que constitueixen un tret limitat al llenguatge escrit.

Todolí fa referència també al tret semàntic [\pm humà] (o [\pm animat]) que té un paper decisiu en tota una sèrie de casos de pronominalitzacions. Troba que el pronom *en* substitueix referents animats i no-animats; la preferència quantitativa per als sintagmes no-animats depèn dels factors semàntics i de valència mencionats i no és intrínseca al pronom adverbial. El mateix tret semàntic [\pm humà] i les seves repercussions per la pronominalització és al centre de l'estudi de Jaume Solà (“Els pronoms forts i el tret [humà]”, pàgs. 119–137), que també aprofundeix sobre un punt problemàtic esmentat en l'article de Joan Solà: Jaume Solà parteix de la generalització, prou acceptada, que els pronoms forts (tònics) substitueixen quasi sempre referents portadors del tret semàntic [+animat], mentre que s'eviten en casos de pronominalització de referents no-animats. En contrastar el castellà i el català, constata, amb tot, que el castellà utilitza regularment els pronoms forts amb referents no humans quan són complements preposicionals, sobretot en context oblic; aquest ús ‘feble’ (en la terminologia aplicada per Solà) no es troba en català col·loquial però sí que es troba en alguns contextos en l'estàndard. Per a explicar l'ús sorprenent de pronoms forts amb referència no-humana, Solà rebutja la hipòtesi ‘supletiva’, segons la qual “[e]l castellà ha de recórrer a pronoms forts amb un ús feble perquè no té a disposició pronoms clítics que poden fer aquesta funció”, i una altra hipòtesi, d'una certa manera semblant a l'anterior, que és el Principi *Eviteu Pronom* (*Avoid Pronoun principle*), que restringeix l'ús de pronoms amb especificacions categorials riques quan n'hi ha de menys especificats que poden omplir la mateixa funció. Argumenta que allà on el català (estàndard) permet l'ús de pronoms forts amb referència no humana, es tracta en general de pronoms ‘modificats’, sigui per una preposició que precedeix, sigui per modificadors reflexius / recíprocs (*ell mateix*) o de quantificació (*tots ells*). “[E]l tret [-humà]”, segons l'autor, “és una especificació lèxica possible que, a diferència del tret [+humà] (tret per defecte dels pronoms forts) necessita una legitimació sintàctica de comprovació [*feature checking*; C.P.] amb un cert element legitimador” (pàg. 135), i són aquests ‘modificadors’ esmentats els que proporcionen aquesta legitimació sintàctica.

El mètode de la comparació que aplica Jaume Solà entre el català i el castellà, i altres llengües romàniques, també constitueix el punt de partida de la contribució d'Anna Gavarró, Meritxell Mata i Eulàlia Ribera que, amb el títol “L'omissió de clítics d'objecte i partitius en el català infantil” (pàgs. 27–46), tracten el tema de l'adquisició de la gramàtica pronominal del català en la fase infantil. Referint-se a diversos estudis previs, les autores subratllen el fet que, tot i que els nens documentats en aquests estudis

dominen bé, des de les primeres ocurrències (que, amb tot, són relativament tardanes), la distinció entre pronoms clítics i sintagmes nominals en termes de linearització etc., hi ha divergències significatives en el grau d'omissió dels pronoms clítics d'objecte entre les llengües estudiades. Així, mentre que en castellà els nens aprenents ometen molt poc aquests clítics d'objecte allà on, en la gramàtica dels adults, es posarien, el grau d'omissió sembla molt més elevat en la producció dels nens catalanoparlants. Les autores comproven (i confirmen) aquest contrast amb noves dades adquisicionals espontànies; d'acord amb una proposta anterior de K. Wexler *et al.*, atribueixen el contrast (que també es dona en altres llengües romàniques com p. ex. el francès, que es comporta en aquest respecte com el català) a diferències de comprovació de trets que depenen de l'estructura general de la llengua i dels processos de derivació que s'hi produeixen.

L'estudi de Gavarró, Mata i Ribera es fonamenta, empíricament, en corpus de producció oral espontània i autèntica de nens inclosos en la coneguda base de dades adquisicionals CHILDES. Claus Pusch, en el seu article "Relative pronoun reduction and resumptive pronouns in spoken Catalan" (pàgs. 85–117), tria la mateixa opció metodològica i basa la seva investigació sobre la variació pronominal en les subordinades relatives del català en dades extretes de les parts orals publicades del Corpus de la Universitat de Barcelona (CUB). Analitza els tipus d'oracions relatives considerades com a no-estàndards i identificades, a partir del francès on s'han estudiat amb més detall, en la majoria de les llengües romàniques: la frase relativa anomenada 'pleonàstica', on el sintagma al qual es refereix la relativa es troba representat, dins d'aquesta relativa, dues vegades, a través d'un pronom relatiu flexionalment marcat i un altre element pronominal, amb referència idèntica (doncs un cas de doblament pronominal); la relativa 'decumulativa', on la pronominalització del nucli relativitzat opera de manera complementària mitjançant un pronom relatiu (o partícula relativa) sense marques flexionals i un pronom resumptiu; i la relativa 'reduïda' –la més freqüent en les dades examinades– on no hi ha pronominalització pròpiament dita del nucli dins de la relativa.

Mentre que els articles resumits fins ara estudien els pronoms del català en la seva distribució i en el seu funcionament sincrònics, les contribucions de Fischer i Wanner es dediquen a la perspectiva diacrònica i, més específicament, a la variació formal i posicional dels pronoms clítics en el temps. És ben sabut que la tendència general, pel que fa a la col·locació dels clítics romànics dins de la frase, va d'un predomini de l'enclisi en els períodes llunyans cap a la proclisi molt més freqüents en èpoques més recents i, sobre-

tot, en les llengües actuals, on la posició enclítica dels pronoms àtons queda restringida a contextos amb determinades formes verbals infinites (amb poques excepcions, de les quals la del portuguès europeu és la més notable). Dieter Wanner (“Clitic linearization in Medieval Catalan, Occitan, and Aragonese”, pàgs. 205–238) estudia la variació i el canvi posicionals en les tres llengües veïnes mencionades en el títol del seu article sobre la base de dades de corpus històrics quantificades pròpies i de treballs anteriors de S. Fischer i de D. T. Méritz. Tot i que la imatge general s’assembla molt en les tres llengües, hi ha algunes divergències remarcables com la importància, en les dades aragoneses, del principi anomenat per Wanner 2P, segons el qual “the clitic is left-attached to the item in the first position, and the verb will appear somewhere to the right” amb una total “irrelevance of the grammatical category of the anchor” (pàg. 214). Sobre aquests resultats empírics quantificats, Wanner desenvolupa una aproximació innovadora del canvi lingüístic en el domini dels pronoms i del canvi diacrònic en general: aquest canvi no es pot descriure adequadament amb regles categòriques ‘infal·libles’ sinó només amb un model dinàmic que tingui compte de variabilitats analògiques, car “[l]inguistic forms in active practice are subject to contact-induced analogical assimilations through their use in the social network” (pàg. 227). En el cas de la cliticització romànica, les tres forces que interactuen i, a causa d’aquesta interacció, determinen la lineartització del clítics, són: (1) la tendència cap a un suport en posició inicial de la frase, el que porta a l’enclisi en segona posició, un efecte del principi de Wackernagel adaptat a les llengües romàniques en la coneguda regla de Tobler-Mussafia i heretat del llatí tardiu / del proto-romànic; (2) una tendència innovadora romànica que Wanner anomena VB i que privilegia el verb com a base de la clisi (sigui enclítica o proclítica); i (3) factors morfològics i prosòdics independents, en principi, dels pronoms clítics però que han afavorit, a llarg termini, la proclisi.

Susann Fischer (“Degrammaticalisation or the historical distribution of the epenthetic vowel in object pronouns”, pàgs. 1–25) s’interessa també per les oscil·lacions entre proclisi i enclisi que els pronoms clítics del català han experimentat en el curs de la història de la llengua, però es concentra, en el seu article, en el desenvolupament de l’al·lomorfisme en els pronoms clítics d’objecte i, més concretament, en l’aparició i l’expansió de les formes sil·làbiques amb vocal epentètica (com p. ex. *em*) que, a partir del segle XIV, han competit amb les formes asil·làbiques (com *m*, *m*); procés diacrònic que es podria considerar com a desgramaticalització, vist que ha portat de formes totalment clititzades a formes clítiques amb un grau d’autonomia

morfosintàctica més elevat. L'autora fa notar que aquest procés no és induït exclusivament per motius fonològics sinó també per canvis sintàctics o morfosintàctics entre els quals identifica una tendència cap a la clisi amb suport verbal (el principi VB descrit per Wanner). Desenvolupa aquest pes creixent de factors sintàctics en el marc del model de la Morfologia Distribuïda, on la linearització dels elements de la frase precedeix completament la introducció de material lèxic: “syntax linearizes the terminal nodes [= posicions on es col·loquen els elements del lèxic; C. P.] [...] and only after this linearization has been finished are phonological features added” (pàg. 12), cosa que permet integrar de manera molt elegant variacions al·lomòrfiques com la dels pronoms clítics amb o sense vocal epentètica. Segons l'autora, la ‘competència’ diacrònica entre aquestes formes i el canvi lingüístic que en resulta són la conseqüència d'un canvi més general (i, en això, purament sintàctic) en l'estructura i l'activitat de les categories funcionals que regeixen la linearització i, més concretament, d'un canvi en l'estatus de la categoria funcional ΣP que comprèn “different sentence operators which changed the information structure of the sentence” (pàg. 19).

Amb la contribució de Marc Hinzelin (“Die neutralen Pronomina *ell*, *això*, *allò*, *açò* und *ço* in unpersönlichen Konstruktionen in diachroner und dialektaler Variation”, pàgs. 47–84) ens endinsem en l'àrea de la pronominalització del subjecte. Els pronoms subjecte es consideren molt sovint menys interessants en el cas del català, ja que aquesta llengua prescindeix en general de l'expressió pronominal anafòrica del sintagma en posició de subjecte, tret característic vàlid per a la majoria de les llengües romàniques i anomenat ‘pro-drop’. Aquest paràmetre pro-drop explica també l'absència de pronom subjecte en el cas de verbs meteorològics o construccions impersonals, mentre que les llengües no pro-drop utilitzen un pronom neutre no referencial anomenat ‘expletiu’. Però en català també s'han postulat i documentat casos d'usos expletius de pronoms neutres. L'aproximació de Hinzelin és triple: d'una banda, examina i avalua la documentació històrica d'un pronom subjecte *ell* expletiu en el català principatí de l'inici del segle XVI, documentació que conclou que no és probatòria. De l'altra, reuneix i examina les ocurrencies d'un *ell* expletiu en parlars de les Balears i del Principat en èpoques més recents i fins i tot contemporànies. Consta que més que el pronom personal *ell* són els pronoms demostratius neutres *això*, *açò* etc. els que funcionen com a subjecte expletiu en construccions impersonals i copulatives. Aquesta constatació es confirma també en l'anàlisi d'un corpus de textos catalans medievals que constitueix el tercer component de

l'estudi de Hinzelin. L'autor arriba a la conclusió que mentre que els demostratius neutres en els parlars balears sembla que s'hagin enfilat en un camí que els ha portat a un estatus de pronom subjecte expletiu, les ocurrences documentades del pronom *ell* s'han d'avaluar amb molta prudència i constitueixen més aviat usos pragmàtics de marcador discursiu.

El present volum ha tingut una trajectòria genètica més llarga del previst: originàriament estava planejat dedicar un dossier temàtic de la *Zeitschrift für Katalanistik* / *Revista d'Estudis Catalans* (*ZfK*) al tema de la gramàtica pronominal. Després d'haver contactat els col·laboradors potencials, ens hem adonat ben prompte que aquest dossier superaria els límits d'espai que s'han fixat per als dossiers temàtics dels volums anuals de la revista. Per aquest motiu, es va decidir de publicar els estudis com a volum col·lectiu en la *Biblioteca Catalànica Germànica* (BCG), la col·lecció de suplementos de la *ZfK*. Agraeixo l'entusiasme i la paciència en la realització als col·laboradors d'aquest volum. També dono les gràcies a Eva Centellas i Oller i a Kimberley Brown (ambdues de Friburg de Brisgòvia) per alguns assessoraments lingüístics; i a l'Institut Ramon Llull (Àrea de Llengua), que a través de l'Associació Germano-Catalana / Deutscher Katalanistenverband (DKV) ha donat un suport generós als costos d'impremta del volum.

Friburg de Brisgòvia, agost del 2006

Referències bibliogràfiques

- Bonet, Eulàlia (1991): *La morfologia dels clítics pronominals en català i en altres llengües romàniques*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).
- (2002): “Cliticització”, en Solà *et al.* (eds.), vol. 1, 935–989.
- Brucart, Josep M. (2002): “Els determinants”, en Solà *et al.* (eds.), vol. 1, 1437–1516.
- Bußmann, Hadumod (2002): *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart: Kröner.
- Fischer, Susann (2002): *The Catalan clitic system: a diachronic perspective on its syntax and phonology*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Solà, Joan (2002): “Les subordinades de relatiu”; in: *id. et al.* (eds.), vol. 3, 2455–2565.

- *et al.* (eds. 2002): *Gramàtica del català contemporani* (3 vol.), Barcelona: Empúries.
- Todoí, Júlia (1998): *Els pronoms personals* (Biblioteca Lingüística Catalana; 23), València: Universitat de València.
- (2002): “Els pronoms”, en Solà *et al.* (eds.), vol. 1, 1337–1433.
- Wanner, Dieter (1987): *The development of Romance clitic pronouns. From Latin to Early Romance*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wheeler, Max / Yates, Alan / Dols, Nicolau (1999): *Catalan. A comprehensive grammar*, London / New York: Routledge.